

mgr Ewelina Wysocka

**Teatr przestrzenią uczenia się uczestnictwa w życiu społecznym
rodzin z osobą niepełnosprawną intelektualnie**

Streszczenie

Teatr od początków swojego powstania pełnił bardzo ważną rolę w procesie kształtowania osobowości człowieka, a korzeni teatroterapii należy doszukiwać się w starożytnej Grecji. Samo pojęcie teatroterapia powstało z połączenia łacińskiego terminu *theatrum* i greckiego *téhatron* od *theáomai* „oglądam” oraz *therapeuén* „leczenie”, co już wskazuje na terapeutyczne znaczenie tego miejsca kultury. Sztuka starożytnej Grecji była utożsamiana ze szczęściem, radością i czasem rozrywki. Przez wieki teatr ulegał licznym modyfikacjom, dlatego współczesne rozumienie tej sztuki, ma dużo szersze znaczenie, m.in. dzięki takim reformatorom jak Jerzy Grotowski czy Nikołaj Jewreinow, którzy dostrzegli rolę widza we współtworzeniu z aktorem sztuki teatralnej. Współczesny teatr jest miejscem bezpośredniego zetknięcia się aktora, który staje się nadawcą treści, z odbiorcą, którym jest publiczność. Jednocześnie publiczność staje się nadawcą emocji, które są odczytane przez aktora. Będąc przedmiotem moich badań rodziny osób z niepełnosprawnością intelektualną i same osoby z niepełnosprawnością intelektualną znajdujące się zarówno na scenie, jak i przebywające na widowni, stają się jednocześnie nadawcami, jak i odbiorcami wrażeń estetycznych oraz przekazu treści wytworu artystycznego. Samo uczestnictwo tych rodzin w przedstawieniach teatralnych pozwala na przeżycie swoistego *katharsis*, które w literaturze opisywane jest jako oczyszczenie własnych przeżyć, intensyfikacja uczuć i własnych emocji.

Rozprawa doktorska pt. „Teatr przestrzenią uczenia się uczestnictwa w życiu społecznym rodzin z osobą niepełnosprawną intelektualnie” stanowi holistyczne i interdyscyplinarne spojrzenie na przestrzeń teatralną, jako na miejsce dostępne i otwarte dla rodzin z osobą z niepełnosprawnością intelektualną. W przestrzeni tej, dzięki relacjom tworzącym się między osobami uczęszczającymi do teatru, dochodzi do spotkań, dyskusji, wymiany wzajemnych doświadczeń, co przyczynia się do wzajemnego uczenia się uczestnictwa społecznego. Grupy mają na celu stworzenie dobra wspólnego jakim jest sztuka teatralna, a poprzez przygotowania do stworzenia dzieła artystycznego, następuje wyposażenie rodzin z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w kompetencje niezbędne do uczestnictwa w społecznych interakcjach z innymi osobami.

W pracy ukazałam różne formy aktywności i współdziałania badanych przeze mnie rodzin w procesie tworzenia sztuki teatralnej. Realizowane one były poprzez wspólną grę z aktorami – osobami z niepełnosprawnością intelektualną, wspieranie ich rozwoju, tworzenie dekoracji, czy dowożenie aktorów na próby teatralne. Udział bliskich w tych działaniach, ich zaangażowanie i oddanie się drugiemu człowiekowi, przyczyniały się do tworzenia dobra wspólnego. W efekcie proces tworzenia sztuki teatralnej przyczyniał się do włączenia społecznego rodzin z osobą z niepełnosprawnością intelektualną.

Nadal jest niewiele prac naukowych opisujących teatr jako przestrzeń uczenia się społecznego uczestnictwa rodzin z osobą z niepełnosprawnością intelektualną. Istnieją badania poświęcone aktywności osób z niepełnosprawnością intelektualną w teatrze, ale nie uwzględniają one ich rodzin, stąd pomysł na przeprowadzenie badań, których celem było *poznanie potencjału teatru jako przestrzeni uczenia się uczestnictwa w życiu społecznym członków rodzin osób z niepełnosprawnością intelektualną*. W prowadzonych przeze mnie badaniach określiłam także cel praktyczny: *optymalizacja funkcjonowania teatrów angażujących osoby niepełnosprawne intelektualnie pod kątem edukacji do uczestnictwa społecznego ich rodzin*. Główne pytanie badawcze brzmiało: *czym jest teatr w procesie uczenia się uczestnictwa w życiu społecznym rodzin z osobą z niepełnosprawnością intelektualną?*

Badania prowadziłam w strategii badań jakościowych, metodą etnografii, opierając się na metodologii uznanych badaczy: B. Borowska-Beszta (2005), K. Rubacha (2008), U. Fick (1994), M. Hammersley, P. Atkinson (2000), M. Angrosino (2010), D. Jemielniak (2012), Y. S. Lincoln, G. S. Cannella (2004), N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (2009), D. Kubinowski (2010), M. Lichtman (2006), D. Silverman (2001) i innych autorów. Badania są zgodne z paradygmatem interpretatywnym i podejściem rozumiejąco-adaptacyjnym. Dzięki tak zastosowanemu podejściu i projektowi badawczemu, mogłam wejść w badane środowisko i poznać istniejące zależności, relacje, doświadczenia, odkrywając różne wymiary twórczości badanej grupy osób. Udało mi się przede wszystkim dostrzec, w jaki sposób przebiega proces uczenia się uczestnictwa społecznego w teatrze u rodzin z osobą z niepełnosprawnością intelektualną.

W prowadzonych badaniach jakościowych dokonałam celowego wyboru próby badawczej i środowiska badawczego. W pogłębionych wywiadach z osobami z badanej wspólnoty teatralnej wzięło udział 16 respondentów. Do podstawowej grupy badanych należało 13 członków rodzin osób z niepełnosprawnością intelektualną, które zaangażowane były w aktywność teatralną. Dodatkowo przeprowadziłam pogłębione wywiady z trzema

terapeutami/instruktorami teatralnymi, którzy na co dzień pracują z osobami z niepełnosprawnością intelektualną i współpracują z ich rodzinami. Wywiady z tą grupą dały mi możliwość spojrzenia na proces uczenia się społecznego rodzin z osobami niepełnosprawnymi, zaangażowanymi w działania teatralne, z perspektywy instruktora, wnikliwego obserwatora, dzięki czemu wiele wniosły do interpretacji prowadzonych przeze mnie badań. Jednego z 3 wywiadów udzieliła mi matka osoby z niepełnosprawnością ruchową, będąca jednocześnie terapeutką teatralną. Moja praca dotyczy rodzin osób z niepełnosprawnością intelektualną, a choć doświadczenia badanej dotyczące jej dziecka z niepełnosprawnością ruchową były cenne, do analizy włączyłam głównie wypowiedzi badanej jako terapeutki teatralnej. Wszystkie osoby, które udzieliły mi wywiadu były w różny sposób zaangażowane w aktywność teatralną. Niektórzy z rodziców występowali na scenie wspólnie z aktorami – osobami z niepełnosprawnością intelektualną, a inni wspierali aktorów i zespół od strony organizacyjnej, menadżerskiej i logistycznej.

Dane w pracy doktorskiej zostały zebrane za pomocą wywiadów nieustrukturyzowanych, pogłębionych, dzięki którym mogłam uzyskać całe spektrum rzetelnych i wiarygodnych danych z badanego środowiska badawczego. Do zebrania danych posłużyłam się przygotowanym przez siebie narzędziem – matrycą wywiadu, składającą się z następujących kategorii analitycznych:

- 1) procesu uczenia się uczestnictwa społecznego poprzez teatr,
- 2) sposobów uczenia się uczestnictwa społecznego poprzez teatr,
- 3) kompetencji zdobywanych przez uczestnictwo społeczne w teatrze,
- 4) wspomagania rodzin przez teatr,
- 5) grup objętych uczeniem się uczestnictwa w życiu społecznym,
- 6) barier w procesie uczenia się uczestnictwa społecznego poprzez teatr,
- 7) efektów uczenia się uczestnictwa społecznego poprzez teatr.

Praca składa się z 2 części poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem, bibliografią i aneksami. Część teoretyczna to 5 rozdziałów, a w części badawczej zawarty został rozdział metodologiczny, 2 rozdziały z analizą i interpretacją zebranych danych badawczych i ostatni rozdział, zawierający rekomendacje dla praktyki pedagogicznej, gdzie odniosłam się do celu praktycznego pracy.

W pierwszym rozdziale na gruncie filozofii personalizmu ukazałam podstawy tej pracy, odwołując się do postulatów nawołujących do podmiotowego traktowania człowieka, poszanowania jego godności i twórczości. Postulaty etyczne personalizmu jednoznacznie wskazują, iż traktowanie drugiego człowieka z godnością i szacunkiem, zabezpiecza go przed

instrumentalnym traktowaniem, stąd mój wybór personalizmu, z jednoczesną otwartością na inspiracje z innych nurtów filozoficznych dla nauk społecznych.

Drugi rozdział to podkreślenie socjologiczno-pedagogicznego dyskursu na temat społecznego uczenia się. W tym rozdziale poddałam charakterystyce: teorię społecznego uczenia się Alberta Bandury, teorię egzystencjalnego uczenia się Petera Jarvisa, transformatywne uczenie się Jack'a Mezirowa oraz koncepcję całościowego uczenia się. Przywołane tu teorie i koncepcje były kluczowe dla analizy i interpretacji procesu nieformalnego uczenia się poprzez zaangażowanie się w działania teatralne badanych rodzin, które zostały przeze mnie opisane w dalszej części pracy

Trzeci i czwarty rozdział, to zwrócenie się w kierunku rodzin. W rozdziałach tych ukazałam historyczny i współczesny zarys dyskursu nad definiowaniem rodziny i jej funkcjami. Proces towarzyszenia członków rodziny w rozwoju i w życiu społecznym osób z niepełnosprawnością intelektualną, przedstawiłam zgodnie z normą personalistyczną. Opisałam zewnętrzne trudności, bariery i ograniczenia uczestnictwa społecznego oraz przeszkody wewnętrzne, takie jak lęk, obawy, strach przed odrzuceniem i główne formy wykluczania tych rodzin ze społeczeństwa.

Piąty rozdział to przedstawienie wielowymiarowości teatru będącego przestrzenią procesu włączenia społecznego i edukacji nieformalnej oraz całościowego uczenia się rodzin. Wskazuję w nim, że teatr to miejsce otwarte dla każdego człowieka, odnosząc się do reformy teatru i działań wielkich reformatorów Jerzego Grotowskiego i Nikołaja Jewreinowa. Teatr jako miejsce spotkania, akceptacji i włączenia społecznego poprzez twórczość, może stawać się przestrzenią dla społecznego włączania i nieformalnego uczenia się rodzin osób z niepełnosprawnością intelektualną. W każdym z powyższych rozdziałów teoretycznych zawieram także krytyczne spojrzenie na wskazywane w rozdziale treści, odwołując się do literatury i polemiki z przedstawianymi tezami w przestrzeni nauk społecznych.

Część badawczą rozpoczyna rozdział metodologiczny, stanowiący bardzo ważną część mojej pracy. Prezentuję w nim założenia przeprowadzonych przeze mnie badań jakościowych, etykę badań, proces analizy według M. Angrosino (2010) i interpretację danych oraz opisuję ograniczenia, jakie wystąpiły w trakcie prowadzenia badań.

W rozdziale siódmym ukazuję zebrane dane verbatim pochodzące od osób badanych i analizę danych, zgodnie z wyodrębnionymi kategoriami analitycznymi.

Rozdział ósmy stanowi interpretację wyników badań. Rozbudowane wnioski z prowadzonych przeze mnie badań zostały ukazane w pracy, a tutaj przywołam je w koniecznym skrócie.

Proces uczenia się uczestnictwa społecznego w teatrze badanych rodzin składał się z wielu systematycznych i niejednokrotnie trudnych aktywności, obejmujących sfery emocjonalną, fizyczną i społeczną. Proces rozpoczynał się od zapoznania się z przestrzenią teatru, działaniami pracowników teatru, zadaniami aktorów i obsługi oraz zasadami obowiązującymi publiczność w teatrze. Działania rodzin przyczyniały się do budowania poczucia bezpieczeństwa i akceptacji ich dziecka i ich samych. W procesie tym pomocne okazało się poznanie metod takich jak: pantomima, terapia z dźwiękiem i oświetleniem, nauka bezpiecznego dotyku i ruchu, prace nad emocjami, ćwiczenia relaksacyjne i czynności z wykorzystaniem rekwizytów. Rodziny uczyły się otwartości, postrzegania siebie, budowania własnej podmiotowości, godności i wartości, dostrzegania siebie na tle innej społeczności, ucząc się także pracy nad własnym wizerunkiem.

Istotnym doświadczeniem okazało się odczuwanie wsparcia w teatrze, a rodziny i aktorzy z niepełnosprawnością intelektualną byli wspierani przez inne rodziny przychodzące do teatru i pracowników teatru: instruktorów teatralnych, terapeutów i dyrekcję teatru. Doświadczali tam również pomocy ze strony psychologa i terapeutów teatralnych. Rodziny z osobą z niepełnosprawnością intelektualną wspomagane były przez pracowników i wolontariuszy, a także przez osoby zasiadające na widowni oraz sympatyków wspólnoty teatralnej. Wyniki badań wskazują także na występujące bariery w procesach włączenia społecznego rodzin i ich społecznego uczenia się. Te zewnętrzne (transport, logistyka, czasowe pogodzenie prób z zajęciami) utrudniały zaangażowanie się rodzin w działalność artystyczną. Wśród wewnętrznych barier, psychologicznych i emocjonalnych, utrudnieniem były wcześniejsze, negatywne doświadczenia społeczne, które i hamowały rozwój społeczny i teatralne zaangażowanie tych rodzin. Teatr wychodził naprzeciw trudnościom, pomagając rodzinom w niwelowaniu barier i obaw. Dzięki teatrowi rodziny uczyły się otwartości i pewności siebie, realizując się społecznie poprzez wsparcie organizacyjne oraz inne zajęcia pozateatralne w tej szczególnej wspólnotce.

W ostatnim rozdziale zawarte zostały rekomendacje dla praktyki pedagogicznej skierowane do terapeutów, pedagogów i psychologów, animatorów pracujących w teatrze z osobami z niepełnosprawnościami oraz z ich rodzinami. Sugestie dotyczące działań w przestrzeni teatralnej, stanowią wynik moich badań i prowadzonych obserwacji w miejscu badawczym i analizowanej społeczności. Teatr jest miejscem, w którym możliwe jest prowadzenie wielu aktywności angażujących osoby niepełnosprawne wraz z ich rodzinami, w tym aktywność teatralną, społeczną i zawodową. Przestrzeń teatru może stanowić miejsce innowacji społecznych i tym samym przyczyniać się do wzmacniania społecznej partycypacji

i włączania rodzin i osób z niepełnosprawnością intelektualną do społeczeństwa. W teatrze zachodzi proces całościowego uczenia się, co potwierdzają nie tylko przeprowadzone przeze mnie badania, ale także własne doświadczenia zdobyte w teatrze podczas wolontariatu oraz moją grę na scenie. W rekomendacjach dla praktyki pedagogicznej zawarłam również zbiór praktycznych wskazówek dla animatorów organizujących aktywności dla osób z niepełnosprawnościami, w których akcentuję jak ważne jest uwzględnienie w tych działaniach całych rodzin. Zasady te można potraktować jako uniwersalne, które możliwe są do zastosowania nie tylko w teatrze, ale również w innych przestrzeniach aktywności osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin.

Podsumowaniem mojej rozprawy doktorskiej jest zakończenie zawierające skrót najważniejszych dyskursów i rekapitulację treści części teoretycznej i badawczej, zawartych w tej pracy.

Na końcu pracy została zamieszczona rozbudowana, licząca 580 pozycji bibliografia i netografia, wykaz tabel oraz aneksy.